

26. Roztřídování podniků. — Podniky jednotlivců a společenské, v nichž jsou důležité individuality vlastníků.

Podniky podle různých úkojů, které poskytují, byly v předešlém již náležitě vytčeny i rozlišeny. Jinak lze podniky také dělit dle subjektů jimi ovládajících.

V tom směru rozeznáváme dvojí podniky: 1. *podniky singulární* (jednotlivců) patřící jediné osobě, 2. *podniky kolektivní* (hromadné), v nichž vlastníci se účastní několik osob a v nichž také řídicí vůle přísluší několika osobám buď jednotlivě nebo ve spolku jednajícím. Mezi kolektivní podniky patří jednak všechny podniky veřejné, o nichž se už zmínka stala, jednak všechna různá společenská podnikání soukromá, z nichž prozatím uvedeny byly pouze podniky spolkové velmi příbuzné podnikům veřejným.

Podniky singulární (jednotlivců) vyznamenávají se *jednotným* každému hned na první pohled patrným a zjevným *vedením svého jediného vlastníka*. Jinak svým předmětem úkoje ani podnikovým provozem podniky jednotlivců neodlišují se nikterak význačně od podniků hromadných.

Podniky singulární mohou i *co do rozsahu* podobati se podnikům kolektivním. Obojí podniky mohou být buď *velkými*, nebo *středními*, nebo *malými*.*)

Dříve byla proti podnikům kolektivním jistá zaujatost, kterou zvláště důrazně liberalistická škola projevovala. Liberalismus, který

*) Co jsou podniky velké, střední a malé, to lze posuzovati různě.

Velkými lze označiti podniky, v nichž je súčasně mnoho lidí zaměstnaných. Zároveň bývá i mnoho přírodní energie součinnou, i jiného kapitálu hojně použito. *Malými* jsou podniky s malým počtem zaměstnaných a s malým kapitálem pevným i provozovacím bez většího použití motorických energií přírodních. Také nestějně se posuzuje velikost podniků v rozličných oborech, na př. v zemědělství, v průmyslu, v obchodu, dopravě nebo v různých jiných druzích ukojování potřeb. Mezi malými a velkými podniky mohou ovšem býti několikrát stupně *středních* provozů podnikatelských.

Na př. bývalá rakouská statistika živnostenských provozoven z roku 1902 třídila provozy především podle počtu zaměstnaných osob na čtvero druhů: provozy *a)* s 1—5, *b)* s 6—20, *c)* 21—100 a *d)* přes 100 osob zaměstnaných. Provozy přes 100 zaměstnaných jsou jistě velké a s 1—5 zaměstnaných budou po většině malé, ačkoli některé z nich by nemusily vždy býti zcela nepatrné. (Papírny a mlýny na př. nezaměstnávají příliš mnoho lidí při značné motorické energii a jiných velkých pevných i provozních kapitálech, tedy provozy s dosti malým počtem zaměstnaných mohou býti již středními neb i velkými. Roku 1910 v amerických papírnách průměrně na 5 lidí zaměstnaných počítalo se motorů přes 100 HP energie a 27.000 dol. kapitálu; zpracováno bylo skoro ročně za 12.000 dol. materiálu a vyrobeno bylo přes 335 tun papíru. Takové provozy nelze jistě zvatí malými.) Proti tomu mohou býti zvány malými. Celkem však lze souhlasiti s tím, že podniky nezaměstnávající přes 5 lidí, jsou rozhodně malými a s více než se 100 zaměstnanými, že jsou velkými. Potom bychom dle rakouské statistiky měli dva stupně středních podniků: menší od 6 až do 20 zaměstnaných — (v papírnách amerických na 20 zaměstnaných bylo 408 HP a vyrobeno bylo průměrně ročně přes 1340 tun papíru) — a větší od 21 až do 100 zaměstnaných. Vždy bude arci takové třídění libovolné i dosti nepřesné.

Německá statistika z r. 1907 podle zaměstnaných osob rozeznávala trojí provozy: *a)* velké přes 50 lidí zaměstnávající, *b)* střední od 6 do 50 zaměstnaných a *c)* malé do 5 osob zaměstnaných.

všechno hospodaření zakládal na *osobním* nespoutaném zájmu *jeanottlivcové*, důsledně neviděl dosti toho zájmu při podnicích kolektivních. Byly mu kromě toho příliš těžkopádnými ve svém rozhodování, ani neprojevovaly vždy dosti rozhodné a bezohledné snahy co nejvíce vytěžit. Proto byly podniky souborné od liberálů skoro napořád odmítány jako málo hospodárné, jakoby se nedovedly dosti rychle přizpůsobovati různým tržním a odbytovým poměrům podle stavu potřeb, jež je nutno vystihovati a ukojovati. Tyto výtky jistě při mnohých podnicích mají nepopíratelnou svou váhu, pro mnohé provozy jistě kolektivní podniky neosvědčily náležitě způsobilosti.

Napořád sevšeobecňovati se tyto výtky nesmějí. Ano, pro mnohé obory jsou kolektivní podniky nepoměrně vhodnější než podniky jednotlivců. Zejména tomu je tak velmi často, snad po většině, při provozech velkých a jelikož provozy velké stále vítězí proti malým i středním (o čem nutno později obšírněji uvažovati), rozmáhají se též podniky kolektivní, proti kterým již naprosto se nehodí dřívější odmítání, které ještě snad v XVIII. století mohlo býti velmi dobře oprávněno (na př. u A. Smitha; ale ani Smith již kolektivních podniků šmahem neodmítal).

Ucelenost podniků singulárních a jich úplné ovládnutí i soustředění v rukou jediného pána často pozbývá své váhy. V některých singulárních podnicích stejně jako při podnicích kolektivních se jednotlivá vůle nedá udržeti, když totiž při velkém a nepřehledném provozu nutno používati velkého množství najatých cizích pracovních sil a když zároveň cizí uvěřené kapitály v podniku převažují proti prostředkům vlastním. Tu snadno jednotlivý vlastník může ztrácti úplně rozhled po veškerém svém provozu, zvláště když provoz ten je složitý a dotýká se různých oborů, kterých jediný člověk nemůže nikdy ani sám znáti ani ovládati i musí rozhodování o nich svěřiti lidem cizím — zřízencům. Ano, placení zřízenci ve velkých provozech pravidelně mívají lepší známost jak provozovací techniky, tak i celého odbytu podnikového nežli vlastník sám. Také kapitalisté, kteří do některého podniku mnoho kapitálů uvěřili, vyhražují si o jeho provozu spolurozhodovati.

Vedení velikých podniků jednotlivcových (singulárních) vymyká se tedy často vlastníkům jejich a bývá nezřídka svěřováno zřízencům, nejinak než jak se to děje při podnicích společenských. Z toho se vysvětluje také ona dosti častá zkušenost z novějších dob, že rozsáhlé singulární podniky přeměnily se v kolektivní aťsi soukromého rázu nebo v podniky veřejné. Je už velmi hojná záměna firem jednotlivých v akciové společnosti (po případě ve společnosti s ručením omezeným) nebo bývají ty podniky převzaty některým veřejným hospodářstvím ve vlastnictví i provoz. [Buď stát, nebo obec nabývají od jednotlivců nebo ještě častěji od soukromých společností jednotlivých podniků, aby je samy provozovaly. Jak veřejné provozování se pro které podnikání hodí či nehodí, o tom dlužno při jednotlivých oborech podnikových zvláště rozhodovati a zároveň se to také dotýká finanční vědy.]

Naopak zase bylo lze zrovna v nejnovější době pozorovati, že soukromé podniky společenské s největším rozsahem provozním pod-

lehly určité singulární vůli skoro tak, jakoby patřily jedinému vlastníku. Vedoucí jednotlivci v některých amerických trustech nebo i ve sdruženích velikých podniků určitých odvětví v Evropě (*v kartelech a syndikátech*) nabyli takového vlivu, že rozhodovali v nich tak, jakoby to byly podniky jim samým patřící. Známá jsou jména podnikatelských vůdců, kteří všemocně vládli ohromnými společnostmi americkými (trusty), jichž akciový kapitál se páchil až na sta (ano tisíce) milionů dolarů a byl rozptýlen mezi nesčetnými akcionáři po Americe i po Evropě. Jak skoro neomezeně rozhodovali v různých trustech znamenitě proslulí jednotliví kapitalisté: *Morgan, Carnegie, Rockefeller, Vanderbilt, Astor, Havemeyer, Gould, Armour* atd. [Podobnou moc i v našich kartelech projevíli někteří jednotlivci, jako na př. Kestranek v rak. železářském kartelu, atd.]*)

Hromadné podniky možno tříditi buď se stanoviska národohospodářského nebo s právníckého. Ovšem že především zde nutno se přidržeti dělítky národohospodářského, ačkoli ani právníckých zřetelů při tom nelze pomíjeti.

K podnikům společenským rozmanité příčiny a důvody národohospodářské daly podnět: Buď bylo potřebí v provozu pokračovati po smrti jediného vlastníka (nebo za jeho neschopnosti neb omezené schopnosti jednací) i nových vlastníků (dědiců neb jiných právních nástupců) bylo několik. Nebo bylo podniku zapotřebí nových sil, které se nejlépe k němu daly připoutati společným vlastnictvím. Ještě častěji nedostávalo se hmotných prostředků a bylo výhodnější kapitalisty interesovati zároveň osobním účastenstvím v podnikání nežli od nich prostě jen úvěru se domáhati. Jindy velmi vzácné pracovní síly zřizenců bylo nutno podniku udržeti tím, že jim nabídnuto bylo společenství, aby se neobrátili ke konkurentům.

Zvláště často byli ochotni kapitalisté společně sebrati značné hmotné prostředky k takovému podnikání, které slibovalo bohaté výtěžky, ovšem také s velikými možnými ztrátami, ale kde ztráty nastalé bylo by lze omeziti na určité kapitálové sumy a kde po případě provoz se dal svěřiti buď zástupcům společených kapitalistů neb i odborně způsobilým silám cizím (zřizencům). Tak vznikly různé formy kapitálových společnosti, jako společnost akciová nebo různá společenstva a společnosti s ručením obmezeným atd.

Druhy působily stejné zájmy hmotné ke zřízení společenských podniků: společné zájmy samostatných podnikatelů pobízely k různým koaliciím, které dospěly až k založení společenských provozů. Po případě četní podnikatelé zřídili si vzájemné svépomocné sdružení. Ale podobné sdružování k podnikům rozšiřovalo se i mezi nepodnikateli, mezi příslušníky různých stavů a tříd. Zvláště nejčtetnější třída námezdních zaměstnanců hleděla spolčováním dospěti buď k výhodnějšímu ukojování potřeb vlastních nebo se hleděla tak vymahovati z podřízenosti proti podnikatelům je zaměstnávajícím; pokoušela se

*) Je tedy při podnicích kolektivních pozorovati podobný vývoj společenský jako v kolektivitách politických. Mnohé kolektivisticky ovládané politické celky — republiky — poněáhlu podlehly singulární vůli mocného jednotlivce; změnily se v monarchie.

totiž o vytvoření podniků kolektivních, v nichž sami zaměstnaní by byli buď vlastníky jejich neb aspoň měli účast v jich řízení i na jejich výtěžcích.

Podle těchto národohospodářských zřetelů lze tedy kolektivní podniky nebo společnosti dělit: 1. na *individualistické*, kde záleží na *osobnostech*, kterým podnik patří a které celý jeho provoz řídí a vedou; 2. *kapitalistické*, kde celkem osobnosti, jinnž podnik patří jsou lhostejny, a kde provoz pravidlem obstarávají zástupci a zřízení, kde však *hlavní věcí jest kapitál* do podniku vložený; 3. různé *přechodní formy* mezi podniky *individualistickými a kapitalistickými*; 4. *podniky svépomocné*, sledující hmotné zájmy buď podnikatelů nebo i nepodnikatelů; 5. *podniky stavovské* nebo *třídního rázu*; 6. *svazky podnikatelů* (koalice), aby zájmy jejich navzájem se shodly a sladily; k nim možno ještě připojiti; 7. *podniky*, jež bylo by lze zvát *konstitučními*, hledící vůči zaměstnaným vlastníkům a zaměstnavatelům zjednatí také jich zaměstnaným zastoupení při vedení podniku a dáti jim účastenství na čistém výtěžku.

1. *Podniky osobité*, při kterých individualita podnikatelů zvláště vyniká a provozování je jimi samými vedeno, vyžadují určitých osobitých vlastností svých vlastníků a jejich trvání právě pro tento osobitý ráz musí býti arci omezeno.

Po většině takové společenské podniky jsou vázány nejdéle na dobu živobytí neb i jen na dobu jednací způsobilosti svých *čelných* společníků (representantů podniku). Jest sice možno při ustálení lakových podniků po smrti některého hlavního společníka trvání závodů prodloužiti buď s dědicí zemřelého spoluvlastníka (po případě s nástupci společníka k jednání nezpůsobilého) nebo po jejich od-bavení hmotném také bez dědiců nebo bez ubylých společníků. Ale velmi často osobní vlastnosti společníků jsou tak důležité a rozhodující a osobní ráz při provozu nepostrádatelný přivádí skoncování (likvidaci) společenského svazku, když hlavní vedoucí osoby zemřely nebo ztratily jakkoli způsobilost k provozování.

Také když se *proměnily jisté předpoklady osobního účastenství* společníků, na př. vzájemná důvěra nebo jich osobní zdatnosti, nebo kapitálová mohovitost neb i jiné vnější poměry jejich, může to býti dostatečným podnětem k likvidaci. [O těchto všech možnostech je také zmínka a jsou určeni obsažena v obchodních zákonných ustanoveních o trvání a rozvázání společností. V té příčině nutno od-kázat na jednotlivé obchodní neb i občanské zákonníky.]

Nejnámější právní forma osobitého spolčení byla podle bývalého rakouského a německého obchodního práva t. zv. *společnost veřejná* (*offene Handelsgesellschaft*), (kteréžto pojmenování vztahuje se na *veřejné zápisy* osobních poměrů jednotlivých společníků v rejstříku u obchodního soudu veřejně vedeném. *) Francouzský zákon nazývá společnosti ty vhodněji „*sociétés en nom collectif*“ (pojmenování to

*) Název „*veřejná společnost*“ mohl by svědčiti k omylům a mohl by másti v tom smyslu, že by se myslilo na jakousi příbuznost s veřejnými kolektivními podniky. Toho se sluší vysvětliti a nutno zdůrazniti, že *veřejná společnost* jest podnikem *úplně soukromého rázu*.

klade důraz na osobní název firmy, jenž ostatně je předepsán také obchodním právem německým a rakouským bývalým).

Společníci jsou *pravidelně všichni* (výjimky musí být zapísány v rejstříku a řádně vyhlášeny) stejně oprávněni za podnik jednati a činiti zaň závazky platné. Všem společníkům uloženo je ručení *solidární a neomezené* za všechny závazky a povinnosti společnosti. Jednotlivosti tohoto společenského útvaru podnikového jsou vytčeny různě právními ustanoveními dotýčných zemí, jichž podrobnosti zde arci nutno pominouti. Také právní osud této veřejné společnosti je ovšem odvislý hlavně od *osobních* vlastností společníků, jakož i od trvání jich života nebo od jejich právní schopnosti k jednání, nebo od jich majetkové síly atd., ačkoli společnost může se udržeti také vyloučením neschopného člena nebo se rozšířiti a upevniti přibráním členů nových. [Viz k tomu ustanovení různých obchodních zákoníků stanovící povinnosti společníků navzájem i vůči třetím osobám.]

[O: 2. *podnicích kapitálových*, 4. *podnicích svépomocných*, 5. *podnicích třídního a stavovského rázu*, 6. *podnicích koalic podnikatelských* a 7. *podnicích konstitučních* pojednává se ve zvláštním oddílu 27.]

3. Na přechodu mezi společenskými podniky individuálně výraznými a kapitálovými sociálně upravenými (akciovými), jest celá řada forem kolektivních provozů (které v předešlém uvedeny jsou pod čís. 3.), jež nejsou ani čistě individualistické, ani rozhodně kapitalistické, ale které přece mají zevní ráz individualistický. Takovými přechodními formami jsou :

a) *Společnost komanditní* (*Société en commandite*), která původně povstala následkem středověkého zákazu práva kanonického bráti úroky. Kapitalisté, kteří tenkrát chtěli uvěřiti kapitál některému podniku, obcházelí zákaz ten, že s uvěřeným kapitálem stali se společníky a místo úroků dostávali podíl ze zisku podnikového. Německé i francouzské právo formy těchto společenských podniků — *nyni již dosti řídké* — podrželo a stanovilo pro podílníky kapitalisty zv. *komanditisty* obdobně jako pro společníky veřejné (kteří se zovou *komplementáři*) za podnik ručení osobní a solidární. Komplementáři ručí celým svým jměním neomezeně, komanditisté ručí pouze až do výše svého kapitálového vkladu. Společenské podniky ty podobají se velice buď společnosti veřejné nebo podniku singulárnímu.

b) Rozloží-li se kapitál komanditistů na stejné podíly, na něž se vydají cenné papíry po způsobu akcií, vzniká nová forma společnosti: *Akciová komandita* (*Société en commandite par actions*), kde vedle akcionářů ovšem musí býti také společníci veřejní, ručící osobně celým svým jměním; akcionáři jako při pravých akciových společnostech ručí pouze za své akcie, které musí splatiti.

Tato forma společenských podniků je v našich zemích dosti vzácná, ale byla i je dosud dosti rozšířena ve Francii, jelikož tam vznik akciových společností prostých býval značně ztěžován (byl vázán na koncesi státní, která se nerada propůjčovala). Proti tomu komandity akciové se mnohem snadněji daly zřizovati.

Podniky tyto se valně od společností akciových neliší, jelikož společníci veřejní (nebo pouze jeden) bývají často jen méně individuálně vynikající osobnosti a jich neomezené ručení neznamená mnoho při poměrně malé síle kapitálové. Často bývají to jen nastrčení málo významní jednotlivci (Strohmann), aby se formálním předpisům zákona o neomezeném solidárním ručení vyhovělo.

[Důležitost akciových komandit jest ovšem nevalná a proto stačí o nich tato zmínka].

c) *Společnost tichá* jest podobná společnosti komanditní prosté, ale jen zdánlivě. Vlastně není při ní ani společenského podniku, jelikož tiší společníci jsou jen interesovanými věřiteli podnikatelskými. Jich vklady jsou pouhým poskytnutým úvěrem, ale nikoli na pevný úrok, nýbrž za méněvý důchod podle zisku podnikového. Věřitelská povaha společníka tichého vyplývá i právně z toho fakta, že při konkursu může svůj podíl, ztrátami neztrávený, přihlásiti za konkursní pohledávku. Ostatně podniků podobných mnoho nebývá, nejčastěji ještě se vyskytují tiší společníci jako interesovaní *zřízenci* podniku samého (*commis interessés*).

d) Nejdůležitějším z těchto přechodných útvarů od osobitých podniků ke kapitálovým v Německu a v bývalém Rakousku staly se *společnosti s ručením omezeným (mit beschränkter Haftung)*. Osobní moment vyniká při těchto podnicích ručením solidárním, většími podíly společenskými, často i názvem osobním (firmy společenské mohou býti voleny také podle jména některého společníka); ale ručení nevztahuje se na celé jmění, nýbrž jest omezeno na vklady určité výše. Kapitál vložený jest při tom vedle osobností řídicích dosti podstatnou částí. [V Německu bylo společností těch bezprostředně před válkou světovou v r. 1914 počtem 27.012 s kapitálem téměř 4900 mil. M., tedy průměrná výše vkladů kapitálových pro jeden podnik byla asi 180.000 M. — V Rakousku bylo jich r. 1913 2325 se splaceným kapitálem 494 mil. K., tedy s průměrnou výškou kapitálu 214.000 K. Je viděti, že kapitály těchto podniků jsou dosti patrné, ale že přece nejsou to podniky veliké].

27. Společnosti kapitálové (akciové) a jiné soukromé podniky sociálního rázu.

Ze společenských podniků jsou nejdůležitější [pod 2. v dřívějším oddílu uvedeně] **podniky kapitálové** neboli **společnosti akciové**.

Účastenství vlastníků v těchto podnicích v podstatě omezuje se na *přinos kapitálový*. Momenty osobní při některých společnících nemusí býti zcela lhostejny; ale i takové osobní vztahy obracejí se kapitálovými veličinami, když jistým společníkům buď za jejich osobní výkony nebo za nepeněžitě kapitály (t. zv. „*apports*“) se dávají kapitálové podíly (akcie) nebo podíly z podnikového zisku.

Působnosti osobní při provozování podniku od obyčejných společníků, kteří kapitál do něho vložili, nejen se nežádá, nýbrž je přímo vylučována. Neboť podnikový provoz bývá svěřován rukám odborných sil vybraných mimo řady společníků a řízení jeho ob-